

СТАНОВИЩЕ

от проф. д-р Цанка Попзлатева

СУ „Св. Климент Охридски“, професионално направление: 3.2 Психология

относно дисертационен труд на тема:

„ТЕРАПЕВТИЧНИ СТРАТЕГИИ КЪМ ЕМОЦИОНАЛНИТЕ И ПОВЕДЕНЧЕСКИ ПРОБЛЕМИ НА ДЕЦА И ВЪЗРАСТНИ С УВРЕДЕН СЛУХ

за присъждане на образователна и научна степен „доктор“ по професионално направление 1.2 Педагогика (Специална педагогика – Слухово-речева рехабилитация)

на Петя Красиминова Ангелкова

Дисертационният труд на Петя Ангелкова е уникално научно изследване на психичното здраве при деца и възрастни с увреден слух, осъществено през призмата на съвременните теоретично-методологични постановки, но също и през опита на лице с прелингвална глухота, преживяло смяната на рисковите и протекционни фактори във различните етапи от своето развитие. Познавам Петя Ангелкова като моя студентка, дипломантка и докторантка, преминаваща трудния път от ученическата скамейка на специалното училище към недостатъчно регламентираните условия за интеграция в университетската среда, предпоставка за обективни и субективни препятствия в достъпа до сложния апарат на научните понятия. Личната и професионална мотивация за разработване на тематиката има над 15-годишна продължителност. През този период тя защити успешно своите дипломни работи за получаване на бакалавърска и магистърска образователна степен по Специална педагогика, завърши курс за следдипломна квалификация по Психология, участва в национални и международни изследователски проекти и апробира билингвистичен начин на презентация на научни доклади в различни форуми на научната общност. Днес тя представя сложната проблематика за емоционалните и поведенчески трудности при увреден слух многопластово и по един творчески преосмислен начин. Това е пионерски пример, който демонстрира на високо равнище интелектуалния потенциал не само на българската, но и на световната общност на глухите хора.

Въпросът за етиологията, естеството и овладяването на емоционалните и поведенческите проблеми при вродена/рано придобита глухота се отличава с особена

актуалност. От една страна, отдавна е установена по-висока честота на клиничните проявления в сравнение с чуващата популация, от друга – дълго време не се появяват достатъчно адекватни обяснителни модели за тази констатация, и накрая, чуващите специалисти по психично здраве срещат определени трудности в превенцията, идентификацията и избора на адекватни терапевтични програми, най-често поради липсата на споделен начин за свободна междуличностна комуникация между пациент и терапевт. В съвременните реалности актуалността на проблема се увеличава във връзка с философията и политиките за утвърждаване на приобщаващ тип образование, насочено към подкрепа на динамичните потребности в личностното израстване на всяко дете. Мултифакторният, системният, социалният и развитийният подход към интерпретацията на психичните нарушения, в частност емоционалните и поведенческите, все повече изместват традиционната биомедицинска парадигма. Това определя промяната в посоката и характера на терапевтичните стратегии, насочени към осигуряване на комплекс от медицински, социални и образователни дейности, реализирани от многопрофилен екип специалисти. Дисертационното изследване прави опит да обоснове целесъобразността на подобен комплекс от дейности, насочен към превенция, своевременна диференциална диагностика, избор на комплексни терапевтични програми чрез идентифициране на емоционално-поведенческите проблеми при вродена/рано придобита глухота и възрастовата динамика във факторите, които ги детерминират. Добра предпоставка за извеждане на съответните обяснителни модели е отчетената хетерогенност на популацията с увреден слух и наблюдаваните през последните десетилетия структурни промени в нея. Във възрастов и сравнителен план са проучени ефектите от новите условия на развитие, свързани с възможността за интегрирано образование, за функционално възстановяване на слуха чрез кохлеарна имплантация, за по-ранната идентификация на слуховото увреждане и начало на слухово-речева рехабилитация, за използване на жестов език и изграждане на бикултурната идентичност. Това обосновава нуждата от диференциран подход към емоционално-поведенческия тип нарушения в определени субгрупи на децата с увреден слух, както и в определени стадии от тяхното развитие. Подобна информация е от приоритетно значение за вече действащи в българската образователна система многопрофилни екипи от специалисти за подкрепа на личностното развитие.

Текстът на дисертацията е представен в обем от 217 стр. и е структуриран в три основни глави, въведение, заключение, самооценка на научните приноси и литературна справка. Изложението се позовава на 137 източника, които са цитирани уместно в текста и библиографията. Предложените списъци от заглавия на 50 таблици, 63 фигури и 9 приложения дават добра първична ориентация в съдържателната страна на проучването и неговите крайни постижения.

Теоретичната постановка излага възлови моменти от проблематиката за психичното здраве в нейните исторически и съвременни измерения, като е поставен акцент върху детско-юношеската възраст. Убедително се подкрепя тезата за предимства на социалната парадигма в изучаването на емоционалните и поведенческите проблеми при увреден слух и за ограничения на медицинската както при разкриване на комплекса от причини, така и за превенцията и организацията на ефективни терапевтични дейности. Дискутирана е ограничената ефективност на традиционно прилаганите в сурдопсихологията и сурдопедагогиката сравнителни изследвания с чуващи връстници. Обосновава се целесъобразност на методология, която проявява вътрешногруповите различия в развитието на децата с увреден слух и позволява планиране на диференцирани образователни и терапевтични програми. Поставен е въпросът за трудностите при използване на стандартизиран за чуващи психодиагностичен инструментариум, опитите той да бъде адаптиран в различни езикови модалности и прилаган за извличане на надеждни емпирични данни. С особена ценност е систематизираната информация за промените в научната концепция за същността на психичните нарушения в детско-юношеска възраст, представена чрез актуализираните международни психологически и психиатрични класификации, които се превръщат днес в действен ориентир както за клиничната, така и за педагогическата практика.

Теоретичната част е добра предпоставка за концептуализацията на собственото емпирично проучване. Формулираните цел, хипотези и задачи отговарят на заявления изследователски интерес. Избраният количествен метод за събиране на фактология е реализиран чрез представителна за българската общност извадка от глухи деца, ученици и възрастни хора с увреден слух. Възрастовият диапазон е много широк и позволява да бъдат проследени промените в комплекса от биологични, психологични и социални фактори за психичното здраве в диференцираните стадии на развитието.

Особено внимание заслужават продължителните усилията на докторантката за търсене, адаптиране с жестов език, апробиране и избор на подходящ инструментариум. Безспорна находката е скорошната българска стандартизация на батерията въпросници за оценка на поведението на Акенбах (ASEBA), намерила широко международно признание през последното десетилетие. Инструментариумът целесъобразно е допълнен със стандартизирани и използвани в българската научна и клинична практика личностни въпросници, които се предлагат в адаптиран от докторантката вариант с жестов език. Като цяло емпиричната постановка кореспондира с ясно заявените теоретични и методологични позиции.

Първичните данни от 484 протокола отразяват индивидуалните профили на емоционално-поведенческите характеристики в извадката. Те са обработени с подходящи статистически процедури и обобщени в групови профили, които носят информация и аргументи в посока на заложените хипотези. Таблиците и фигурите добре визуализират изведените закономерности. Потвърждава се, че емоционалните и поведенческите проблеми при увреден слух са с по-голяма честота. Установява се, че подобно на тези при чуващите връстници, те имат мултифакторна етиология. Общите биологични, психологични и социални фактори определят идентичност на закономерно променящата се във възрастов план вероятност за поява на един или друг комплекс нарушения. При увреден слух обаче допълнително се включват специфични фактори, които разширяват рисковете и обясняват по-голямата честота на наблюдаваните нарушения. Въпреки това, резултатите показват, че емоционалните и поведенческите проблеми в изследваната извадка се ограничават с възрастта и техните профили все повече се прекриват с нормативните. Проученото влияние на специфичните за глухотата фактори показва, че някои от определят съществени междугрупови различия на емоционално-поведенческите характеристики в самата популацията на глухите деца, най-силно изразени в доучилищна и начална училищна възраст. Анализите на емпиричните факти подкрепят издигнатите хипотези, а чрез тях и потенциала на терапевтични стратегии, които отчитат комплексното и специфично за всеки възрастов период действие на биологичните, психологичните и социалните фактори в превенцията и справянето с емоционалните и поведенчески проблеми при увреден слух. Своевременна идентификация на причините и естеството на възможните и реалните трудности позволява мотивиран избор на

медицинска помощ, на диференцирани образователни и психотерапевтични програми, които да стимулират ресурсите на личността за овладяване на стресогенните ситуации в семейството, училището, приятелските, професионалните и по-широките социални общности.

Приемам за обективна самооценката на теоретичните, методологичните и практико-приложните приноси на дисертационното проучване.

Списъкът от 10 публикации, доклади, участия в национални и международни проекти илюстрира устойчивите научни интереси и постигнатите умения за работа в разширени изследователски екипи.

Авторефератът на дисертацията отразява адекватно структурните и съдържателните характеристики на дисертационния труд.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Високо оценявам положените усилия на Петя Ангелкова за постигнатото равнище в уменията за четене на научна литература с разбиране и нейното творческото преосмисляне от позициите на своя личен опит на човек с прелингвална глухота. Дисертационният труд има несъмнени постиженията за задълбочаване на познанието относно критичните емоционалните преживявания и поведенчески реакции при слухови увреждания, като обогатя съществуващите обяснителни модели за тяхната поява и овладяване. Добрата научна аргументация на ползите от съвременните терапевтични стратегии, които акцентират върху потенциала на социалния фактор в превенцията и възстановяването на психичното здраве при увреден слух демонстрира придобитите изследователски компетентности и разкрива бъдещи перспективи за ползотворна реализацията на един млад български учен.

Убедено предлагам на уважаемото научно жури да присъди на **Петя Красиминова Ангелкова** образователната и научна степен „доктор“ по професионално направление: 1.2. Педагогика (Специална педагогика-Слухово речева рехабилитация).

Проф. д-р Цанка Попзлатева

18.06.2018